

УДК 930.85(470)«18»

А. Р. Бурий
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

БОРОТЬБА ТЕНДЕНЦІЙ У РОСІЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ ХІХ СТОЛІТТЯ. ЧАСТИНА II

«Будь-яка спроба подати російську культуру у вигляді цілісного, історично безперервного явища, що володіє своєю логікою й вираженою національною своєрідністю, наптовхується на певні внутрішні складнощі та суперечності. Щоразу виявляється, що на будь-якому етапі свого становлення й історичного розвитку російська культура ніби двоїться, постаючи одночасно відмінними одне від одного обличчями. «Європейське» та «азіатське», осіле й кочове, християнське та язичницьке, світське й духовне – ці та подібні «пари» протилежностей властиві російській культурі з найдавніших часів і зберігаються фактично дотепер. «Двовір'я», «дводумство», «двовладдя», «розкол» – це лише деякі зі значущих понять, які виявляються вже на стадії давньоруської культури» [15, с. 417–418]. Ця думка якнайточніше відображає й культурно-історичний розвиток Росії як боротьбу двох взаемовиключних схильностей – *доцентрової* (орієнтованої на збереження національної своєрідності) й *відцентрової* (спрямованої на розмивання національної специфіки та вихід за межі такої детермінації), які відігравали в російській культурі чільну роль, у тому числі в її «золоту» добу – у ХІХ столітті¹. Їх аналіз є головною метою дослідження.

У попередніх розвідках уже йшлося про специфіку російської культури у ХVІІІ столітті [7; 10] й окремі чинники її функціонування у столітті наступному – ХІХ [5; 8; 9; 11] (у тому числі й у двох підручниках для студентів вишів [6; 12]). У першій частині статті, опублікованої в попередньому номері журналу [4], досліджено ключові бінарні смислові структури в російській культурі ХІХ століття: актуалізовано суперечливість полеміки західників і слов'янофілів, які пропонували ідеалізовані шляхи розв'язання реальних проблем культурно-історичного розвитку Росії; на підставі аналізу протистояння «консерваторів» і «прогресистів» осмислено роль літератури й літературної критики в російській культурі ХІХ ст., їх вплив на громадсько-політичну думку; обґрунтовано невдачу лібералізму як «третьої сили» російської класичної культури, що послідовно відтісняється й дискредитується водночас і охоронницькою, і радикальними сторонами культурного протистояння. Слабкість і м'якість російської «золотої середини» – лібералізму – виявилася найяскравіше в тому, що найбільші постаті класичної культури – О. Пушкін і М. Гоголь, М. Глінка та П. Чайковський, І. Рєпін та І. Крамской, Ф. Тютчев та А. Фет, Л. Толстой і Ф. Достоєвський, В. Соловйов і К. Леонтьєв – унікалі спокуси «середини»: їхні світогляд і твор-

чість – суперечлива суміш демократизму й консерватизму, радикалізму та реакційності – тісно зближення виняткових протилежностей, а не «зняття» суперечностей у нейтральному третьому; переважання внутрішньої боротьби над духовним примиренням, гармонійною єдністю, цілісністю².

Щось подібне віддзеркалилося в персонажах найбільших російських письменників і мислителів другої половини ХІХ ст. – Л. Толстого й Ф. Достоєвського, які також становили у своїй художній і філософській «взаємодоповнюваності» своєрідну смисловою «пару». Толстовські герої, висловлюючи собою і своїм внутрішнім світом «толстовське» відкриття «діалектики душі», наочно репрезентують процес, у якому протилежності душевних станів, соціальних і філософських позицій непомітно змінюють один одного й утілюють так ідею нескінченності духовно-моральних пошуків людини на шляху до недосяжної досконалості, до Бога, їхню індивідуальну неповторність і варіантність. А герої Ф. Достоєвського демонструють свою початкову та глибоко вкорінену роздвоєність; психологічні, соціальні й філософські протилежності співіснують у світі героїв цього письменника одночасно, у тому числі в душі кожного з них. Людина, за Ф. Достоєвським, – нескінченна й чи не безвихідна боротьба: із самим собою та з іншими, боротьба особистостей і їхніх ідей, морально-релігійних і філософських позицій і поведінкових вчинків, суперечливих схильностей і пристрастей, ціннісно-смислових установок і оцінок³. Якщо Л. Толстой прагнув відобразити бінарність російської ментальності через тимчасову послідовність протилежностей, розвиток людини від одного душевного стану до протилежного, то Ф. Достоєвський висловлював цю бінарність через просторову та смислово багатомірність, поліфонізм ідей і характерів, ситуацій і сюжетних ліній, вчинків і слів. При цьому Л. Толстой, тяжіючи до «всесвітньої чуйності»⁴, вселюдності, ніби компенсував свою виразну відцентровість монологізмом авторської оцінки, авторським «всвіданням», подібним до позиції демурга; щодо Ф. Достоєвського, то його слов'янофільські, «почвенницькі» симпатії до національної специфіки й обраності Росії доповнювалися поліфонізмом художнього світу, де принцип відносності, поширений не тільки на ідейні позиції персонажів, а й на авторські інтенції, тим самим, безумовно, розмивав доцентрове начало в його творчості – художній і філософській. Будучи багато в чому протилежними один одному художниками та мислителями, Л. Толстой і Ф. Достоєвський кожен, сам собою, за принципом доповнюваності поєднували

¹ ХІХ століття в історії культури Росії посідає особливе місце. Це – століття небувалого злету, коли Росія висунула геніїв у всіх сферах духовної культури: в літературі, живописі, музиці, науці, філософії. Якщо в економічному й соціально-політичному розвитку Росія дуже відставала від передових європейських країн, то в культурних досягненнях вона йшла нарівні з ними.

² Бінарна структура російської культури ставала в результаті внутрішньої формою кожного її класичного прояву і способом виявлення її унікального національного змісту, «менталітету».

³ Подібний складний і суперечливий погляд на світ привів письменника до створення невідомого до того світовій літературі та культурі «поліфонічного роману».

⁴ До речі, цей термін належить Ф. Достоєвському (промова про О. Пушкіна). Інший варіант уживання словосполучення – «всесвітня чутливість». Йдеться про універсальну здатність відображати засобами своєї культури ідеї та образи інших культур – західних і східних, не зраджуючи при цьому національній специфіці, і тим самим включається в історію світової культури на правах її органічного складника, який характеризується спільними з іншими ідеями, мотивами, образами, асоціаціями.

⁵ З погляду втілення характерної російської бінарності у творчості Л. Толстого й Ф. Достоєвського показові два романні заголовки – «Війна і мир» та «Злочин і кара». У кожному випадку попарно зв'язані смислові протилежності граничного ступеня узагальнення, але якщо в Л. Толстого стани «війни» і «миру» (між державами, класами, окремими людьми, в душі однієї людини тощо) змінюють один одного в часі, то у Ф. Достоєвського «злочин» і «покарання», здійснювані та пережиті чи не кожним персонажем роману, розвиваються паралельно, взаємно відтінюючи один одного й підсилюючи морально-філософське звучання кожного епізоду, кожного вчинку, кожного слова (так, покарання героя нерідко випереджає його злочин, а ідея злочину виявляється сама собою покаранням її автора). Водночас важливим було прагнення обох російських письменників бачити дійсність у вигляді смислової пари, діалектичної антиномії, боротьби протилежностей.

обидві тенденції, характерні для російської класичної культури, – відцентрову й доцентрову, причому робили це з філософським і психологічним масштабам, який надавав їм значимі виразники національної своєрідності російської культури та водночас вершинних явищ світової культури⁵. Пізніше не без впливу художньо-філософського досвіду Л. Толстого й Ф. Достоєвського М. Бердяєв сформулює парадигму російської культури: «Потрібно пам'ятати, що природа російської людини дуже поляризована. З одного боку, смиренність, зречення, з іншого боку, бунт, який викликає жале і вимагає справедливості. З одного боку – співчутливість, жалісливість, з іншого – можливість жорстоко-сті; з одного боку – любов до свободи, з іншого – схильність до рабства» [2, с. 284]. Її відобразили у своїй творчості (кожен по-своєму) Л. Толстой і Ф. Достоєвський – у літературі, К. Леонтьєв і В. Соловйов – у філософії.

Костянтин Леонтьєв відчув сильний вплив морфологічної концепції М. Данилевського з його теорією культурно-історичних типів, натуралістичним розумінням історичного життя цивілізацій, що проходять одні й ті самі цикли розвитку: від народження – до розквіту, а тоді – до постаріння й занепаду. К. Леонтьєв установлює трифазний цикл розвитку будь-яких організмів – від рослин до держав і національних культур: 1) первинна простота, 2) квітуча складність, 3) вторинне змішувальне спрощення [16, с. 186]. Будь-який органічний розвиток, за К. Леонтьєвим, має початок і кінець (народження і смерть) і досягає своєї кульмінації в епоху «складного цвітіння», коли суспільство приходить до максимально диференційованої, різноманітної та різноманітної будови; суперечності нерівності – соціальної, естетичної, релігійної, моральної – виявляють вищий розвиток і найбільш різке вираження; сильна державність і необмежене насильство утримують у цю пору культурно-цивілізаційну рівновагу. Пристрасть до рівності та змішання згубна для культур і цивілізацій і тягне за собою їх старість і вмирання. Особливу роль тут відіграє поняття форми. «Форма є деспотизм внутрішньої ідеї, що не дає матерії розбігатися. Розриваючи пута цього природного деспотизму, явище гине. Кулеподібна чи еліптична форма, якої набуває рідина за певних умов, постає формою, деспотизмом внутрішньої ідеї. Кристалізація є деспотизмом внутрішньої ідеї. Одна речовина ... кристалізується призмами, інша – октаедрами тощо. Інакше вони не можуть, інакше вони гинуть, розпадаються» [16, с. 186], – наголошує філософ. У своєму самодостатньому естетизмі К. Леонтьєв виходив із того, що закони естетики є найбільш загальними, універсальними, всеосяжними не тільки порівняно з принципами релігійно-містичними («тільки для одновірців»), етичними та політичними («тільки для людини»), біологічними (тільки для «органічного світу»), а й навіть у зіставленні з фізичними, хімічними, механічними тощо законами, які хоча й володіють настільки ж «усеосяжною екстенсивністю», але не настільки дивовижні, як естетичні, позаяк вони (закони фізики) «не приходять у зіткнення з

законами моралі». Визначаючи красу як «духовну сторону матерії», а «основний загальний закон краси» як «різноманітність у єдності», К. Леонтьєв робить висновок, що «милосердя, доброта, справедливість, самовідданість – усе це тільки тоді й може виявлятися, коли є горе, нерівність становищ, образи, жорстокість тощо» [14]⁶. Філософ пропонує дивитися на світ (у тому числі на суспільство й людські стосунки), принципово відволікаючись від питання про «страждання і кривди», «відкидаючи весь моральний вимір людини», займаючи позицію природодослідника або навіть математика, «який приймає тимчасово для своїх цілей тільки довжину лінії, ігноруючи ширину». Як зауважує М. Бердяєв, К. Леонтьєв переконує, що необхідно брати «тільки пластичний вимір історії й навіть на біль і страждання ... дивитися тільки так, як на музичні красоти, без яких і картина історії була б неповна й мертва. <...> Для розвитку великих і сильних характерів необхідні великі несправедливості, тобто становий тиск, деспотизм, небезпеки, сильні пристрасті, заборони, забобони, фанатизм тощо, одним словом, усе те, проти чого бореться XIX століття» [1, с. 8]. Заради збереження естетичної картини світу в усюмо його різноманітті К. Леонтьєв готовий пожертвувати не тільки ідеями соціальної рівності і справедливості в суспільстві, гуманізмом, співчуттям тощо, а й усіма принципами людської моралі, схвалюючи тиранію й війни, кріпосне право і жорстокі тілесні покарання, злочини та пороки як необхідні й «поетичні» явища, що становлять у сукупності «повноту» й «життєвість» дійсності. Філософ бачить світ у його протилежностях, крайнощах, непримиренних полюсах життя. Йому однаково близькі елітарність аристократа і неосвічена простонародність; водночас йому ненависна середина: ліберали, демократи, різноманітна інтелігенція, особливо «середній європеець», що є, за К. Леонтьєвим, «ідеалом і знаряддям усесвітнього руйнування»⁷. Демократія в будь-яких її формах і виправданнях викликала у філософа асоціацію з пустелею, наповненою «піском рівності» (улюблений ним вислів Наполеона). М. Бердяєв наводить і такі слова К. Леонтьєва: «Мученики віри були при турках, навряд чи вони можливі при бельгійській конституції» [3, с. 625]. Перенесення ідеалів рівності та справедливості в царину культури, на його думку, означає практично уніфікацію творчості, нівелювання індивідуальностей і стилів, інтелектуальне усереднення, підміну справжніх культурних цінностей плоскими банальностями, тиражуванням шаблонів культури, повсюдним пануванням сірості, посередності, міщанства⁸. Демократизація культури, її поширення «вшир» небезпечні для культури поступовим зниженням критеріїв цінності, розумових вимог, деградацією смаку, посиленням гнилого впливу, який чинить на культуру «натовп»⁹. «Рівність досконалого суспільства», за яке ратують європейські та російські демократи, на думку мислителя, – «рівність диких людей, які майже нічим один від одного не відрізняються у своїй порожнечі»¹⁰. «Зруйнувавши все старе, підкопавшись під усі попередні вірування, демократичний лібералізм не

⁶ Щоб запобігти «помірному й акуратному благоденству мільйонів і мільйонів безособових людей», а водночас «розлиттю вбивчої бездушності», видавалися виправданими будь-які засоби: «державність і війни», «вимоги позитивних релігій», «позезія життя й навіть (на жаль, що робити!) у багатьох випадках порочні пристрасті й погані схильності людського роду» [14]. Отже, добро і зло, краса й неподобство, здоров'я і хвороба, свобода й насильство виступають у нього як взаємодоповняльні й однаково необхідні елементи буття, які стимулюють один одного. При цьому саме негативні моменти людського та суспільного буття (на думку прихильників ідеї поступального прогресу) наділені, на думку К. Леонтьєва, силою, що стримує розпад, фактором, що підтримує в суспільстві стан «квітучої складності», різноманіття в єдиному.

⁷ «Що ж це за чеснота така, що встановила за ідеал для людства сучасного європейського трудівника середньої руки... і тільки!.. Жалюгідний ідеал!.. Жалюгідні люди... І що щиріші, що чесніші, що переконаніші, тим вони гірші й шкідливіші у своїй наївній помірності, у своїй тихо й покійно руйнівній «поступовіщині» [17, с. 409].

⁸ Пізніше подібні думки висловлював І. Гльїн: «Люди не захотіли більше вірувати, бо упевнили себе в тому, що віра є протирозумним, науково безпідставним і «реакційним» станом душі. Люди зрелися серця, бо їм почало здаватися, що серце стоїть на заваді інстинкту, що воно є різновидом «глупоті» й сентиментальності, що воно підриває людську діловитість і ставить людину в смішне становище; а «розумна» людина понад усе боїться виглядати смішною», вона бажає «робити справи» й утверджуватися в земному житті. Люди відкинули споглядання, бо їхній тверезий, прозаїчний «розум» зневажає людську «фантазію» й уважає, що найважливішим у житті є «емпіричне» та «прозаїчне». Вони витіснили із життя начало совісті, бо її живиносні поклики й докори геть некладаються в контекст готових розрахунків і ділових планів. І за всім цим поряд із черствим себелюбством і самосумнівом приховується удаваний сором і хибний страх: люди бояться залишитися в бідності та невідомості, вони бояться видаватися дитячими, несерйозними й смішними... Голодне самопочуття, марнославство й честолюбство поєднуються тут із боязкістю перед «суспільною думкою» [13, с. 734].

дав натомість вічного соборного й міцного... Бо хоч немає на землі нічого вічного, однак ж існують явища, порівняно дуже стійкі. *Стійким же у людей є якраз те, що за суттю своєю суперечить демократичній свободі й тому індивідуалізму, який вона зумовлює* [17, с. 408–409]. Єдиний засіб порятунку світу від наступу європейського буржуазного лібералізму й руйнівної дії революцій, на думку К. Леонтьєва, – це Росія та її реакція⁹.

Іншу концепцію розвивав Володимир Соловйов, обстоюючи ідеал «всеедності». Якщо К. Леонтьєв ідеєю «квітучої складності» абсолютизував нерозв'язність суперечностей російської дійсності, поляризованість російської культури та суспільного життя й естетично виправдовував цей стан як ідеал розвитку в усій його повноті та різноманітності, то В. Соловйов, розвиваючи ідею «всеедності» щодо різних явищ і процесів російської дійсності й російської культури, шукав засобів запобігти роздвоєності національної культури або компенсувати її, абсолютизував її здатність з'єднувати народи, релігії, культури, синтезувати науку, мистецтво, релігію у філософії, пов'язувати воедино істину, добро (чи благо) і красу як *триєдиний Абсолют духовності*¹⁰. У цьому плані він розвивав увіблені ідеї Ф. Достоєвського про те, що «краса врятує світ», що російська культура наділена «всесвітньою чуйністю», а тому – вселенською вибраністю (російський народ – «богоносець»¹³). У ранній праці «Три сили» В. Соловйов вводить уявлення про дві полярні сили світової історії. Перша (на його думку, її репрезентує східний деспотизм, а в релігійному плані – іслам) «прагне підпорядкувати людство в усіх сферах і на всіх ступенях його життя одному верховному началу, в його винятковій єдності змішати і злити все розмаїття часткових форм, придушити самостійність особи, свободу особистого життя. Один пан і мертва маса рабів – ось останнє здійснення цієї сили» [18]. Друга сила (втілює Західну Європу й насамперед буржуазну цивілізацію Нового часу) протилежна першій: вона «прагне розбити твердиню мертвої єдності, дати скрізь свободу приватним формам життя, свободу особи та її діяльності; під її впливом окремі елементи людства стають вихідними точками життя, діють виключно із себе і для себе, загальне втрачає значення реального істотного буття, перетворюється у щось абстракт-

тне, пусте, у формальний закон, нарешті, й зовсім позбавляється будь-якого сенсу» [18]¹⁴. Цим двом негативним, руйнівним силам Сходу та Заходу протистоїть сила позитивна, творча. Адже сила Сходу, перша з двох, «виключає вільну множинність приватних форм та особистих елементів, вільний рух, прогрес»; так само і друга сила – сила буржуазного Заходу – по-своєму однобічна: вона «настільки ж негативно ставиться до єдності, до загального верховного начала життя, розриває солідарність цілого». Історіософська логіка В. Соловйова в чомусь аналогічна гегелівській «Філософії історії» з її тріадою Сходу, античності й германського світу, диктує внутрішню необхідність третьої сили, «яка надає позитивного змісту двом першим, звільняє їх від винятковості, примирює єдиність вищого начала з вільною множинністю часткових форм та елементів, творить так цілісність загальнолюдського організму й дає йому можливість внутрішнього тихого життя» [18]¹⁵. До цих двох підстав своєї філософії історії В. Соловйов додає третю, як йому видається, найсуттєвішу. Мотиви, завдяки яким слов'янству й насамперед російському народові надається таке виняткове, провіденційне значення, лежать не в площині містичного месіанства чи національної гордині. Радше підстави, до яких апелює В. Соловйов, споріднені з національним самозреченням, проklamованим західниками. Це обраність, так би мовити, від протилежного, але тим очевидніша для філософа, схильного до містичних осяянь та інтуїтивних «проривів», неминучість і непорушність такої вибраності. «Зовнішній вигляд раба, в якому перебуває наш народ, жалюгідне становище Росії в економічних та інших відносинах не тільки не можуть слугувати запереченням проти її покликання, а радше підтверджують його. Бо та вища сила, яку російський народ повинен провести в людство, є сила не від світу цього, і зовнішнє багатство й порядок щодо неї не мають ніякого значення. Велике історичне покликання Росії, від якого тільки й отримують значення і її найближчі завдання, є покликання релігійне в найвищому сенсі слова» [18]¹⁶.

До кінця XIX ст. в російському суспільстві окреслилися два полярні ідеали суспільного устрою, філософського світогляду, морально-релігійного служіння: з одного боку, леонтьєвський ідеал «квітучої складності», з іншого – со-

⁹ Водночас із демократизацією в культуру вторгаються орди «всепожирючих середніх людей», яких К. Леонтьєв називає «цивілізовані хами».

¹⁰ Демократія як евідемонічна мрія Заходу (звернення всього світу у «вільно-рівний гуртожиток якихось «середніх» і розсудливих людей», абсолютно щасливих «одним мирним і справедливим поділом праці»), на думку К. Леонтьєва, суперечить кінець усьому: естетичним ідеалам (що вимагає різноманітності характерів і становищ), релігійним віруванням (які пророкують кінець світу), моральним поняттям (вільний вибір добра і зла в гранично важких та небезпечних умовах), здоровому науковому раціоналізму (відповідно до якого будь-який еволюційний процес спочатку прагне до своєї найвищої точки, а потім падає й деградує).

¹¹ Вони зберігають відданість початковим принципам «візантизму» (міцне самодержавство, жорстка станово-класова будова суспільства, суворості православна церковність, імперська політика тощо).

¹² В. Соловйов мріяв не лише про здійснення культурного синтезу у формі «всеедності» галузей культури, доступних універсальному творчому суб'єктові, а й про синтез релігій, зближення різних конфесій, які об'єднуються в ідеалі Вселенської Церкви; про єдність людської творчості й Божественного Творіння – у вигляді теургії; про єдність життя й культури, при якому культура – наука й (особливо) мистецтво – може перетворювати дійсність відповідно до ідеалів істини, добра і краси (завдання «життєбудівництва»).

¹³ Відповідно до цієї логіки, філософ надавав слов'янському світу й російському народові особливе, провіденційне, значення – «третьої сили» всесвітнього розвитку, медіативної, а тому найбільш результативної. Цю поширену тезу пізніше пристрасно спростовував Д. Мережковський, його погляди на російський менталітет можуть стати підставою для продовження наукової розвідки в історію культури Росії.

¹⁴ Загальний егоїзм і анархія, множинність окремих одиниць без будь-якого внутрішнього зв'язку – ось крайнє вираження цієї сили, яке може привести до кінця історії, до «війни всіх проти всіх», до «самознищення людства».

¹⁵ Надаючи слов'янству й насамперед Росії історичної та значною мірою трансцендентальної місії, пов'язаної з об'єднанням усього людства на засадах «солідарності цілого», переважання єдності, верховного елемента життя, пов'язаного з примиренням людства на загальному, вселенському пляху, яке не виключає ні свободи, ні прогресу, ні множинності й варіативності розвитку, ні багатства особистісних індивідуальностей, В. Соловйов свідомо вибудовував утопію, прекрасна складаючи собі звіт у тому, як мало годиться сучасна йому Росія для ролі рятівниці й об'єднаниці людства, носійки історичного прогресу, свободи, багатства особистості й духовного плюралізму. Радше філософ мав на увазі велику за своїм потенціалом, змістовим багатством і творчою неповторністю російську культуру, яка до цього часу вже посідала помітне місце в європейській і світовій культурі. Інша підстава історіософії В. Соловйова – геополітичне становище Росії між Сходом і Заходом – нашоухує на гіпотезу про її посередницький характер у стосунках між Європою та Азією в плані культурному, релігійному, політичному тощо.

¹⁶ Адже «зовнішній вигляд раба», який притаманний російському народові, – це вигляд Христа, який приймає свою хресту ношу заради порятунку людства. Така ж рятівна місія – «не від світу цього», виконувана Росією: безкорислива, мученицька, пов'язана зі спокутною жертвою, подвижництвом, самозреченням заради вищих загальнолюдських, усесвітніх ідеалів.

ловйовський – «всеедності». Ця антиномія отримує свій подальший розвиток і суперечливе розв'язання у XX столітті, коли Росію будуть потрясати революції, світові війни й жахи тоталітарного режиму, який парадоксально поєднав у собі ідеал «всеедності» й ідею «квітучої складності».

Література

1. Бердяев Н.А. К. Леонтьев – философ реакционной романтики / Н.А. Бердяев // Леонтьев К.Н. Восток, Россия и Славянство / К.Н. Леонтьев. – М. : Эксмо, 2007. – С. 3–27.
2. Бердяев Н.А. Судьба России / Н.А. Бердяев // Бердяев Н.А. Судьба России: сочинения / Н.А. Бердяев. – М. : ЭКСМО-Пресс ; X. : Фолио, 1998. – С. 267–476.
3. Бердяев Н.А. Философия неравенства / Н.А. Бердяев // Бердяев Н.А. Судьба России: сочинения / Н.А. Бердяев. – М. : ЭКСМО-Пресс ; X. : Фолио, 1998. – С. 479–730.
4. Бурий А.Р. Борьба тенденций у російській культурі XIX століття. Частина I / А.Р. Бурий // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – № 14. – С. 14–18.
5. Бурий А.Р. До проблеми суперечливості російської культури XIX століття / А.Р. Бурий // Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 23–24 вересня 2016 р.). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 10–15.
6. Бурий А.Р. Культура XVIII–XIX століть. Академічний курс / А.Р. Бурий. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – 984 с.
7. Бурий А.Р. Культурно-історичний розвиток Росії у XVIII столітті: боротьба тенденцій і труднощі прогресу / А.Р. Бурий // Молодий вчений. – 2016. – № 10 (37). – С. 157–161.
8. Бурий А.Р. Про антиномію російської культури XIX століття / А.Р. Бурий // Нові завдання суспільних наук у XXI столітті : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19–20 червня 2015 року). – К. : ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2015. – С. 70–74.
9. Бурий А.Р. Про деякі особливості російської культури XIX століття / А.Р. Бурий // Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 17–18 жовтня 2014 р.). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 13–17.
10. Бурий А.Р. Про особливості культурного розвитку Росії XVIII–XIX ст. / А.Р. Бурий // Творчість М.О. Лосського у контексті філософії та культури російського Срібного віку : матеріали Міжнародної наукової конференції 2015 р. – Дрогобич : ТЗОВ «Трек-ЛТД», 2016. – С. 227–249.
11. Бурий А.Р. Про співвідношення лібералізму й радикалізму в російській культурі XIX століття / А.Р. Бурий // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29–30 травня 2015 року). – Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. – С. 8–11.
12. Бурий А.Р. Світове мистецтво XVIII–XIX століть : [підручник для студентів ВНЗ] / А.Р. Бурий. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. – 430 с.; іл.
13. Ильин И.А. Путь к очевидности / И.А. Ильин // Ильин И.А. Почему мы верим в Россию: сочинения / И.А. Ильин. – М. : Эксмо, 2006. – С. 731–910.
14. Кондаков И.В. Дихотомия русской культуры в XIX веке / И.В. Кондаков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kulturolog.ru/library/culturology/i-v-kondakov-russkaya-kultura-kratkij-ocherk-istorii-teorii/8/4/>.
15. Культурология: История мировой культуры / [Г.С. Кнабе, И.В. Кондаков, Т.Ф. Кузнецова и др.]. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 607 с.
16. Леонтьев К.Н. Византизм и Славянство / К.Н. Леонтьев // Леонтьев К.Н. Восток, Россия и Славянство / К.Н. Леонтьев. – М. : Эксмо, 2007. – С. 127–237.

17. Леонтьев К.Н. Из «Варшавского дневника» / К.Н. Леонтьев // Леонтьев К.Н. Восток, Россия и Славянство / К.Н. Леонтьев. – М. : Эксмо, 2007. – С. 406–570.

18. Соловьёв В.С. Три силы / В.С. Соловьёв [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vehi.net/soloviev/trisily.html>.

Анотація

Бурий А. Р. Борьба тенденций у російській культурі XIX століття. Частина II. – Стаття.

У статті досліджено ключові бінарні смислові структури в російській культурі її «золотого» періоду. Доведено, що Л. Толстой і Ф. Достоевський поєднували обидві тенденції, притаманні класичній російській культурі, – відцентрову й доцентрову. Актуалізовано провідні тези філософії культури К. Леонтьєва, який тлумачить світ у його протилежностях, крайнощах, непримиренних полюсах життя. Із цієї позиції філософ критикує лібералізм і відкидає демократію в будь-яких формах як торжество натовпу й посередності. На противагу К. Леонтьєву, який абсолютизував суперечності російської дійсності й поляризованість російської культури, В. Соловйов шукав шляхи запобігання роздвоєності національної культури, доводив її здатність поєднувати народи, релігії, культури. Установлено, що до кінця XIX ст. в російській культурі окреслилися полярні ідеали: леонтьєвський ідеал «квітучої складності» та соловйовський ідеал «всеедності».

Ключові слова: російська культура, лібералізм, демократія, «квітуча складність», «всеедність».

Аннотация

Бурий А. Р. Борьба тенденций в русской культуре XIX века. Часть II. – Статья.

В статье исследованы бинарные смысловые структуры в русской культуре её «золотого» века. Доказано, что Л. Толстой и Ф. Достоевский представляли и сочетали обе тенденции, присущие русской культуре, – центристремительную и центробежную. Актуализированы главные тезисы философии культуры К. Леонтьева, который воспринимает мир в противоположностях, крайностях, непримиримых полюсах жизни. Исходя из этой позиции, философ критикует либерализм и отвергает демократию в любых формах как торжество толпы и посредственности. В противовес К. Леонтьеву, абсолютизовавшему противоречия действительности и поляризованность русской культуры, В. Соловьёв искал пути предотвращения раздвоенности национальной культуры, доказывая её способность объединять народы, религии, культуры. До конца XIX в. в русской культуре утвердились полярные идеалы: леонтьевский – «цветущей сложности», соловьёвский – «всеединства».

Ключевые слова: русская культура, либерализм, демократия, «цветущая сложность», «всеединство».

Summary

Buryi A. R. The Clash of Tendencies in Russian Culture of the Nineteenth Century. Part II. – Article.

The article analyses the key binary structures of the “golden Age” of the Russian culture. The author proves that Leo Tolstoy and Fyodor Dostoevsky represented and combined in their intellectual heritage the two tendencies typical for the Russian culture, i.e. centripetal and centrifugal tendencies. The author accentuates the key notions of Konstantin Leontyev’s philosophy of culture, according to which the world is perceived in its contradictions, extremes, and irreconcilables. Taking this idea as a starting point, Leontyev criticizes liberalism and rejects democracy in principle as a triumph of the crowd and mediocrity. In contrast to Leontyev, who absolutized contradictions of Russian reality and polarization of Russian culture, Vladimir Solovyov searched for the way to prevent duality of the national culture, proving its ability to unite peoples, religions, and cultures. The author concludes with a statement that by the late nineteenth century Russian culture adopted two polar ideals: Leontyev’s ideal of the “blooming complexity” and Solovyov’s ideal of the “allunity”.

Key words: Russian culture, liberalism, democracy, “blooming complexity”, “allunity”.